

BÜLTEN

HAZİRAN 2020 SAYI: 2

PANDEMİ ÖZEL SAYISI

COVID-19

COVID-19 Pandemisi ve Büyük Güç Mücadelesi: Ulu Sulararası Düzenin Geleceği

M. Cem OĞULTÜRK

COVID-19 Salgınının Nedenleri ve Çin Hegemonyası Üzerine

Mehmet Mert ÇAM

COVID-19 Salgını Sonrası Çin Dış Politikasında Kuşak-Yol Projesi (Belt and Road Initiative) Değerlendirmesi

Tolga ÖZ

COVID-19 ve Türkiye'nin Yumuşak Gücü

Mehmet PALAZ

COVID-19'un Lojistik Sektörüne Etkileri Kapsamında Türkiye Değerlendirmesi

Tolga ÖZ

Afrika'nın Üstüne Yeni Yük: COVID-19

M. Cem. OĞULTÜRK

Küresel Salgının Sınır Ötesi Harekâta ve Güvenliğe Etkisi

Güngör ŞAHİN

COVID-19 İddialarının Işığında Biyolojik Silahların Komuta ve Kontrolü

Arda Mehmet TEZCANLAR

Küresel Salgının Güvenlik, Teşkilat, Kadro ve Yönetişimine Etkisi

Güngör ŞAHİN

COVID-19 Bağlamında Güvenliği Sorgulamak: Sivil-Asker Yakınlaşması Katkı Sunabilir Mi?

Mehmet PALAZ

Küresel Salgının Göçmen, Sığınmacı ve Mülteci Politikalarına Etkisi

Güngör ŞAHİN

COVID-19, Posthüman Güvenlik ve Canlılığın Geleceği

Çağdaş DEDEOĞLU

Pandemi ve Şehir Yaşamında Değişim

Kaan KILIÇ

Medikal İstihbaratın Gelişimi ve Önemi

Serpil BAYGÜL

COVID-19 Döneminde Kişisel Verilerin Korunması

Uğurcan AKBUDAK

Kitap Takdimi

NIDS China Security Report

2019

[Figen AYDIN]

COVID-19, Posthüman Güvenlik ve Canlılığın Geleceği

Çağdaş DEDEOĞLU¹

COVID-19² ya da yeni nesil koronavirüs, 2020 yılının ilk yarısında tüm dünyada gündemi işgal eden yegâne mesele oldu. Etkilediği ve dikkate alındığı coğrafyalar düşünüldüğünde, COVID-19'un gerçekten küreselleşen ilk meselemiz olduğu söylenebilir. Hatta daha sürecin başlarında, iklim değişikliğinin de böyle bir aciliyet hissiyle ele alınması gerektiğini iddia eden analizler yapıldı.³ Bu tespitin yanı sıra virüs gündemi politik-

veya sosyo-ekonomik,⁴ psikolojik,⁵ ekolojik,⁶ dinsel⁷ ve etik-felsefi⁸ zeminlerde tartışıldı. Bu yazının ilgi alanı

4 Robert Bullard, "The Father of Environmental Justice" Isn't Surprised by COVID-19 Health Disparities – Texas Monthly. Texas Monthly, 2020. <https://www.texasmonthly.com/news/father-environmental-justice-coronavirus/?fbclid=IwAR1JuveO0kQ10IHext5uEISlqZoaoki0uSzJAejNzC0Qgh71Va%E2%80%A6>. (Erişim Tarihi: 04.06.2020), Jürgen Habermas, Habermas ile "Pandemi İçinde Devlet" Röportajı, <https://ericrose04.wordpress.com/2020/05/27/habermas-ile-pandemi-icinde-devlet-roeportaji/>, (Erişim Tarihi: 27.05.2020).

5 World Health Organization. "Mental Health and Psychosocial Considerations during the COVID-19 Outbreak". World Health Organization, 2020. <https://www.who.int/publications-detail/WHO-2019-nCoV-MentalHealth-2020.1>, (Erişim Tarihi: 25.04.2020).

6 Vandana Shiva, "Ecological Reflections on the Coronavirus". Medium, <https://medium.com/post-growth-institute/ecological-reflections-on-the-coronavirus-93d50bbfe9db> (Erişim Tarihi: 25.04.2020).

7 Brian Rainey, "In Time of Crisis Christians Must Reject Charlatans and Magical Thinking". Religion Dispatches, <https://religiondispatches.org/in-time-of-crisis-christians-must-reject-charlatans-and-magical-thinking/>, (Erişim Tarihi: 01.06.2020).

8 "Coronavirus and Philosophers | European Journal of Psychoanalysis", 2020. <https://www.journal-psychoanalysis.eu/coronavirus-and-philosophers/>, (Erişim Tarihi: 04.06.2020), Slavoj Žižek, Pandemic!: COVID-19 Shakes the World. OR Books, 2020. <https://www.amazon.com/Pandemic-COVID-19-Shakes-Slavoj-Zizek/dp/1509546111> (Erişim Tarihi: 01.06.2020), Byung-Chul Han, Güney Koreli felsefeci, kültür kuramcısı Byung-Chul Han: Koronavirüs bizi bir "sağ kalma topluma" indirgedi, <https://www.a3haber.com/2020/05/21/guney-koreli-felsefeci-kultur-kuramcisi-byung-chul-han-koronavirus-bizi-bir-sag>

1 Yorkville Üniversitesi – Toronto, Öğretim Üyesi; Eleştirel Din Çalışmaları Merkezi (Center for the Critical Research on Religion), Araştırmacı.

2 CO = korona; VI = virüs; D = hastalık (disease), 19 = 2019.

3 350 Türkiye. "Koronavirüs'e verdiğimiz tepki gibi iklim krizine tepki versek ne olurdu?" 350 Türkiye. <https://350turkiye.org/koronaviruse-verdigimiz-tepki-gibi-iklim-krizine-tepki-versek-ne-olurdu/> (Erişim Tarihi: 01.06.2020).

özelinde, virüsü, güvenliğin farklı boyutları açısından ele alan çalışmalar da yapıldı, yapılmaya devam ediyor.⁹ En azından tedavi yolları geliştirilene kadar, belirsizlikten beslenen bir kaygıyla birlikte, bu çalışmaların devam edeceği beklenebilir.

Bazıları ise bu dönemde özellikle susuyor. Örneğin, Graham Harman yayımlanan bir röportajında, bu dönemde filozoflardan ziyade virologları ya da devlet görevlilerini dinlemeyi tercih edeceğini çünkü felsefenin acil meselelerin değil önemli meselelerin tartışma zemini olduğunu ifade etti.¹⁰ Öte yandan Zizek salgın sonrası dünyaya dair atılacak adımların bilim ve tıptan ziyade siyasetle ilgili olduğu değerlendirmesinde bulundu.¹¹ Dolayısıyla siyasetle ilgili adımların etik-felsefi zemini tartışılmalıdır. Bu yazı, söz konusu iki görüşün ortasında durmaktadır. Bugünü anlamak için bilime ve uzmanlara kulak verirken geleceğe dair ihtimallerin düşünülmesi için etik-felsefi imkanları gözden geçirmek gerekmektedir. Bu çerçevede, bu yazı, Posthümanizmin sunduğu imkanlar dahilinde, COVID-19 ve güvenlik ilişkisinin çift katmanlı bir analizini sunmayı amaçlamaktadır. Bu amaç bir yanıyla güvenlik teorisine, diğer yanıyla güvenliğin pratiğine odaklanmaktadır. Bu nedenle, izleyen satırlarda COVID-

19'u güvenliğin posthüman yorumu ışığında ele almayı planlıyorum.

Tartışmanın Bağlamı

COVID-19'un posthüman yorumuna geçmeden önce insan deneyiminin tarihsel bağlamını kısaca belirtmekte fayda var. Bağlam söz konusu olduğunda, öncelikle akla gelen, gerek devlet kurumlarının gerekse de uluslararası kuruluşların uzun yıllardır küreselleşme ve neoliberalizm söylem ve icraatlarının etkisinde şekillenmesidir. Tarihiçi Quinn Slobodian, kitabında küreselcilerin sistematik eylemleri sonucu uluslararası sistemin ve oyuncularının nasıl neoliberalleştiğini detaylı biçimde aktarmaktadır.¹² Filozof ve kültür teorisyeni Byung-Chul Han ise toplumun COVID-19'la karşılaştığı bağlama dair üç önemli tespit yapmaktadır: (1) Küreselleşmenin ilkelerinden birisi karları artırmaktır; (2) Sermaye insan sevmez; (3) Ölüm demokratik değildir.¹³ COVID-19 bir bakıma küreselci neoliberalizmin tıkanmasına yol açtı ve bu üç tespit özelinde yaşanan sorunlar, farklı ülkelerde farklı seviyelerde olmakla birlikte, son birkaç ayda net biçimde gözler önüne serildi.

Daha geniş tarihsel bağlama baktığımızda ise iki gelişmeyle karşı karşıya olduğumuzu görmekteyiz: Dördüncü Endüstri Devrimi ve Altıncı Kitleli Yok Oluş. Kabaca 18. yüzyılın ikinci yarısı üretimin makineleşmeye başladığı yüzyılken 19. yüzyılın son çeyreği elektrik sayesinde kitleli üretime geçilen dönem oldu. 20. yüzyılın

[kalma-toplumuna-indirgedi/](#), (Erişim Tarihi :21.05.2020).

9 James Blake, "Covid-19 and Conflict Zones: Prepare Now or Face Catastrophe". New Security Beat (blog), <https://www.newsecuritybeat.org/2020/04/covid-19-conflict-zones-prepare-face-catastrophe/> (Erişim Tarihi: 04.06.2020), Anya Prusa, Beatriz García Nice ve Olivia Soledad. "Pandemic of Violence: Protecting Women during COVID-19", https://www.newsecuritybeat.org/2020/05/pandemic-violence-protecting-women-covid-19/?fbclid=IwAR1552deq-keGQwvjsr-To0_oqw_UO_cCmPywT%E2%80%A6, (Erişim Tarihi:27.05.2020). Ayrıca Türkçe akademik yazında farklı bakış açılarını bir araya getiren bir kitap geçtiğimiz günlerde T.C. Dışişleri Bakanlığı Stratejik Araştırmalar Merkezi tarafından yayımlandı. Detaylar için bkz. Ufuk Ulutaş, ed. COVID-19 Sonrası Küresel Sistem: Eski Sorunlar, Yeni Trendler. Ankara: SAM Yayınları, 2020, <http://sam.gov.tr/tr/covid-19-sonrasi-kuresel-sistem-eski-sorunlar-yeni-trendler/>, (Erişim Tarihi:25.04.2020).

10 Graham Harman, Lockdown and the Sense of Threat. Baykus Felsefe, <https://baykusfelsefe.com/2020/05/06/tecrit-ve-tehdit-lockdown-and-the-sense-of-threat-graham-harman/>, (Erişim Tarihi: 20.05.2020).

11 Zizek, Slavoj: Salgınlar da savaşlar gibi yıllarca sürüp gidebilirler; yeni bir yaşam biçimi bulmalıyız, <https://www.a3haber.com/2020/05/07/slavoj-zizek-salginlar-da-savaslar-gibi-yillarca-surup-gidebilirler-yeni-bir-yasam-bicimi-bulmalıyız/> (Erişim Tarihi: 15.05.2020).

12 Slobodian, Quinn. Küreselciler: İmparatorluğun Sonu ve Neoliberalizmin Doğuşu. İstanbul: VakıfBank Kültür Yayınları, 2020, <https://www.vbky.com.tr/kitap/quinn-slobodian/iktisat/kureselciler-impatorlugun-sonu-ve-neoliberalizmin-dogusu-p978-605-7947-57-4>, (Erişim Tarihi:25.04.2020).

13 Han, Güney Koreli felsefeci, kültür kuramcısı Byung-Chul Han.kültür kuramcısı, yazar Byung-Chul Han, koronavirüsle birlikte ortaya çıkan toplumu "İyi yaşama duygusunu tamamen kaybeden, hazzın da sağlığa feda edildiği bir sağ kalma toplumu" olarak nitelendiriyor. İspanya", "language": "tr", "note": "source: www.a3haber.com\nsection: Analiz", "title": "Güney Koreli felsefeci, kültür kuramcısı Byung-Chul Han: Koronavirüs bizi bir 'sağ kalma toplumu' indirgedi", "title-short": "Güney Koreli felsefeci, kültür kuramcısı Byung-Chul Han", "URL": "https://www.a3haber.com/2020/05/21/guney-koreli-felsefeci-kultur-kuramcisi-byung-chul-han-koronavirus-bizi-bir-sag-kalma-toplumuna-indirgedi", "author": [{"family": "Han", "given": "Byung-Chul"}], "accessed": {"date-parts": [{"2020", 6, 1}], "issue": {"date-parts": [{"2020", 5, 21}]}}, "schema": "https://github.com/citation-style-language/schema/raw/master/csl-citation.json"}]

son çeyreğine doğru ise üretimde otomasyon anahtar sözcük haline aldı. Bugün artık bilimsel ve teknolojik hedefler, siber-fiziksel sistemlerin bir arada oluş halinin geliştirilmesine yöneliktir. Günümüze, yani Dördüncü Endüstri Devriminin getirdiği deneyime biraz daha yakından baktığımızda fiziksel, dijital ve biyolojik alanların aralarındaki sınırın gitgide bulanıklaştığını görüyoruz. Dünya Ekonomik Forumu Başkanı Klaus Schwab'a göre bugünkü dönüşümlerin sadece Üçüncü Sanayi Devriminin devamını değil, Dördüncü ve farklı olanın gelişini temsil etmesinin üç nedeni var: hız, kapsam ve sistem etkisi.¹⁴ Bu açıdan mevcut atılımların hızının tarihsel bir emsali yok. Öncekilerle karşılaştırıldığında Dördüncü Endüstri Devrimi, doğrusal bir hızdan ziyade üstel bir şekilde gelişmekte, neredeyse tüm endüstrileri dönüştürmekte ve bu değişikliklerin genişliği ve derinliği, tüm üretim, yönetim ve yönetim sistemlerinin dönüşümü anlamına gelmektedir. Gelmekteydi... COVID-19 hayatımıza girmeden önce tüm bunlar zaten olmaktadır.

Öte yandan bilim insanlarının Altıncı Kitlesel Yok Oluş olarak ifade ettikleri ekolojik tahribat da COVID-19 öncesinde gündemdedi. Antroposen yok oluşun temel sebebinin insan faaliyetleri olduğu, sürecin evrim açısından normal kabul edilen oranların çok üzerinde seyrettiği ve 1900'lerden bu yana süregelen faaliyetler neticesinde, 1970'lerden bu yana hayvan nüfusunun yüzde 60'ının yok olduğu farklı çevrelerde tartışılmaktaydı.¹⁵ İklim değişikliğine bağlı risk ve tehditlere dair tartışmalar gibi bu tartışmalar da fazla dikkate alınmıyordu.

COVID-19 işte bu bağlamda ortaya çıktı. Virüsün ortaya çıkışına ve yayılmasına dair çeşitli teoriler (ve birtakım komplolar) bulunmakla birlikte, hayvanların yaşam alanlarına müdahalenin önemli bir sorun kaynağı olduğu çoğunlukla kabul görmektedir. Dolayısıyla COVID-19'un hangi gelişmelere yol açacağından önce sorulması

14 Klaus Schwab, "The Fourth Industrial Revolution: What It Means and How to Respond". World Economic Forum, <https://www.weforum.org/agenda/2016/01/the-fourth-industrial-revolution-what-it-means-and-how-to-respond/> (Erişim Tarihi: 27.05.2020).

15 Gerardo Ceballos, Paul R. Ehrlich, Anthony D. Barnosky, Andrés García, Robert M. Pringle, ve Todd M. Palmer. "Accelerated Modern Human-Induced Species Losses: Entering the Sixth Mass Extinction". *Science Advances* 1, sy 5 (01.06.2015): e1400253. <https://doi.org/10.1126/sciadv.1400253>, (Erişim Tarihi: 04.06.2020). using extremely conservative assumptions, whether human activities are causing a mass extinction. First, we use a recent estimate of a background rate of 2 mammal extinctions per 10,000 species per 100 years (that is, 2 E/MSY

gereken soru, neden olduğumuz hangi sorunların COVID-19 ile ilgili böyle bir deneyime yol açtığıdır. Çünkü bu soruya verilecek yanıtlar gelecek öngörülerini de daha gerçekçi kılacaktır. Bu nedenle, bundan sonraki bölümlerde bu soruya COVID-19'un posthüman güvenlik yorumu üzerinden yanıt vermeyi deneyeceğim.

Posthüman Güvenlik

Son birkaç aydır dünyaya iki eğilim hâkim: Bir yanda toplumsal tecrit temelli geri çekilmeye (withdrawal) normale daha sonra geri dönmek üzere ara vermek ve diğer yanda olumlu (affirmative) bir etik anlayışla kontrollü bir biçimde normal sürdürmek.¹⁶ Ülkelerin ve kişilerin süreç içerisindeki tavırları da bu iki uç arasında bir yerde şekilleniyor. Fakat burada önemli bir soru ihmal ediliyor: Sürdürmeyi ya da geri dönmeyi umduğumuz "normal" güvenli miydi? Ya da soruyu tersten soralım: Başımıza gelenler, normalimizin sorunlu olduğunu göstermez mi?

Önceki bölümde genel çerçevesini çizdiğim bağlam, bu soruların ilkine "hayır", ikincisine "evet" yanıtını vermeyi gerektirmektedir. Güvenliği, mutlak biçimde şiddetin yokluğu olarak tanımlayıp fiziksel, psikolojik, siyasal, ekonomik ya da ekolojik tehditleri dikkate aldığımızda da mutlak güvenliğin mümkün olmadığını kabul edip güvenliğin sürdürülebilirliğine odaklandığımızda da bu yanıtlar pek değişmeyecektir. Bu açıdan, bazılarının lehine işlerken birçokları için çeşitli güvensizliklere neden olan bir normalin ne kadar normal olduğunu tartışmak gerekmektedir.¹⁷ Posthüman güvenlik anlayışı, bunu yapmamıza iki açıdan yardımcı olabilir.

Posthümanizm, farklı yorumları dikkate alındığında, yaşamın¹⁸ ve canlılığın hem insan türünün hem de dışlayıcı insan tanımlamalarının ötesinde değerlendirmesiyle

16 Jan Pospisil, "Opinion - The Limits of Humanist Ethics in the Anthropocene". E-International Relations (blog). <https://www.e-ir.info/2020/03/24/opinion-the-limits-of-humanist-ethics-in-the-anthropocene/>, (Erişim Tarihi: 01.06.2020).

17 Öte yandan normale dönmeyi beklerken ortaya çıkmakta olan yeni normalin de şimdilik kazanımı canlılar değil, bazı şirket sahipleridir: Americans For Tax Fairness. "Tale of Two Crises: Billionaires Gain As Workers Feel Pandemic Pain". <https://americansfortaxfairness.org/issue/tale-two-crises-billionaires-gain-workers-feel-pandemic-pain/> (Erişim Tarihi: 02.06.2020).

18 Burada tüm canlılığı kapsayan yaşamı kastediyorum. Bu açıdan yaşam anlamına iki Yunanca kökenli sözcükten "bio" değil, "zoe" kavramını dikkate alıyorum.

ilgilidir. Bunu yaparken genel olarak canlılığı ve özelinde insanı yaşamın maddi oluşunun içinde gömülü ve şekillendirilmiş, bununla birlikte de insan ve insan-olmayı aynı maddenin yapısal olarak birbirine bağlı farklı biçimleri olarak görmektedir.¹⁹ Buradan hareketle, posthüman oluşun farkında bir güvenlik anlayışı, güvenliği insanın ötesinde düşünmekle ilgilidir. Bu ise aslında insanları, tüm canlılığın içerisinde, ekolojik ve teknolojik olgular ışığında düşünmek anlamına gelir. Felsefi Posthümanizm bunu yaparken üç bileşene vurgu yapar: Post-hümanizm (hümanizmin ötesi), post-antroposentrizm (insanın ötesi) ve post-dualizm (ikiciliğin ötesi).²⁰ Bu düşünme pratiğinin güvenlik açısından anlamı şudur: Yaşamı, rasyonel, ilerlemeci bir dünya görüşü olarak hümanizmin ötesinde, tür olarak insanın ve sadece bazı insanların insan kabul edildiği ideolojilerin ötesinde ve ikici (dualist) düşünmenin ötesinde ele almaksızın güvenliğin herkes için sürdürülebilir olması imkansızdır.

Sonuç

Anaakım görüşlerin aksine bu yazı COVID-19'u bir kriz anı değil, insan yapımı sistemlerin süregelen krizinin bir başka yansıması olarak ele almıştır. Pozitivist, hümanist, modernist dünya görüşünden uzaklaştığımızda küresel sistemin herkesin güvenliğini sağlamak üzere oluşturulmadığı, öyle bir niyetin dahi bulunmadığını görmek mümkün olmaktadır. Salgın da bunu gözler önüne sermiştir. Ancak vakaların ve ölümlerin dağılımına bakıldığında, bazılarının iddia ettiklerinin aksine, herkesin aynı gemide olmadığı rahatlıkla görülebilir. Şirketler nezdinde bazıları diğerlerinden daha değerlidir; ama genel olarak insan ve insan-olmayan değersizdir. Bu değersizlik, güvensizliğin başlıca sebebidir. Çünkü güvenlik, neticede değerlerin korunmasına yöneliktir.

Sonuç olarak, bu yazıda sürdürülebilir güvenlik için bir yaklaşım önerisi olarak posthüman güvenliğin imkanlarını COVID-19 özelinde ele aldım. Bu yaklaşım, gerek gündelik hayatın akışı içerisinde gerekse güvenlik çalışmaları özelinde bazı farkındalıkların önemini hatırlatmaktadır.

- *Fiziksel, biyolojik ve evrimsel gerçeklere ilişkin farkındalık.* İnsanın bu gerçeklerin dışında kalamayacağına dair bir bilinç halinin oluşması sürdürülebilir güvenlik pratikleri açısından

elzemdir.

- *İnsan eylemlerinin ekosistem ve canlılık açısından neden olduğu sorunlara ilişkin farkındalık.* Örneğin, COVID-19'u, 11 Eylül'e ya da 2008 finans krizine benzeterek değil iklim değişikliğine bağlı aşırı iklim olaylarına benzeterek açıklamaya çalışmak gerekmektedir. Buradan hareketle "normal"e dönmeye değil, onu değiştirmeye dair tartışmalar yürütülmelidir.
- *Yaşamın ve canlılığın tüm bileşenlerinin eyleyciliği açısından farkındalık.* COVID-19 deneyimi, insanın zannettiği kadar rasyonel olmayışının yanı sıra ilerlemeci eylemlerinin de virüs ve benzeri başka aktörler tarafından kesintiye uğratılabileceğini kanıtlamıştır. Bunun güvenlik açısından yorumu hem insan eylemlerinin hem de diğer aktörleri yok saymanın güvensizliğe neden olduğudur.

Bu üç farkındalık, COVID-19 analizlerinin ekolojik ve teknolojik gelişmelere uygunluğunun denetlenmesi için olduğu kadar canlılığın geleceğine ilişkin atılacak adımların sorgulanması için de önem arz etmektedir.

Kaynakça

350 Türkiye. "Koronavirüs'e verdiğimiz tepki gibi iklim krizine tepki versek ne olurdu?" 350 Türkiye. <https://350turkiye.org/koronaviruse-verdigimiz-teпки-gibi-iklim-krizine-teпки-versek-ne-olurdu/> (Erişim Tarihi: 01.06.2020).

Americans For Tax Fairness. "Tale of Two Crises: Billionaires Gain As Workers Feel Pandemic Pain". <https://americansfortaxfairness.org/issue/tale-two-crises-billionaires-gain-workers-feel-pandemic-pain/> (Erişim Tarihi: 02.06.2020).

Blake, James. "Covid-19 and Conflict Zones: Prepare Now or Face Catastrophe". New Security Beat (blog), <https://www.newsecuritybeat.org/2020/04/covid-19-conflict-zones-prepare-face-catastrophe/> (Erişim Tarihi: 04.06.2020).

Braidotti, Rosi. *Posthuman Knowledge*. New York et al.: Polity Press, 2019.

Bullard, Robert. "The Father of Environmental Justice" Isn't Surprised by COVID-19 Health Disparities – Texas Monthly. Texas Monthly, 2020. https://www.texasmonthly.com/news/father-environmental-justice-coronavirus/?fbclid=IwAR1Juve00kQl0IHcxt5_uEISlqZoaokiDuSzJaejNzCOQgh71Va%E2%80%A6 (Erişim Tarihi: 04.06.2020).

Ceballos, Gerardo, Paul R. Ehrlich, Anthony D. Barnosky, Andrés García, Robert M. Pringle, ve Todd M. Palmer. "Accelerated Modern Human-Induced Species Losses: Entering the Sixth Mass Extinction". *Science Advances* 1, sy 5 (1 Haziran 2015): e1400253. <https://doi.org/10.1126/sciadv.1400253> (Erişim Tarihi: 04.06.2020).

"Coronavirus and Philosophers | European Journal of Psychoanalysis", 2020. <https://www.journal-psychoanalysis.eu/coronavirus-and-philosophers/> (Erişim Tarihi: 04.06.2020).

¹⁹ Rosi Braidotti, *Posthuman Knowledge* (New York et al.: Polity Press, 2019).

²⁰ Francesca Ferrando, *Philosophical Posthumanism* (New York: Bloomsbury, 2019).

Ferrando, Francesca, Philosophical Posthumanism. New York: Bloomsbury, 2019.

Habermas, Jürgen. Habermas ile "Pandemi İçinde Devlet" Röportajı, <https://ericrose04.wordpress.com/2020/05/27/habermas-ile-pademi-icinde-devlet-roeportaji/>, (Erişim Tarihi: 27.05.2020).

Han, Byung-Chul. Güney Koreli felsefeci, kültür kuramcısı Byung-Chul Han: Koronavirüs bizi bir "sağ kalma toplumuna" indirgedi, <https://www.a3haber.com/2020/05/21/guney-koreli-felsefeci-kultur-kuramcisi-byung-chul-han-koronavirus-bizi-bir-sag-kalma-toplumuna-indirgedi/>, (Erişim Tarihi :21.05.2020).

Harman, Graham. Lockdown and the Sense of Threat. Baykus Felsefe, <https://baykusfelsefe.com/2020/05/06/tecrit-ve-tehdit-lockdown-and-the-sense-of-threat-graham-harman/>, (Erişim Tarihi: 20.05.2020).

Hayata Destek. "Ne Oldu Şimdi? Salgını Anlamlandırıyoruz" <https://www.hayatadestek.org/blog/ne-oldu-simdi-salgini-anlamlandiriyoruz/>, (Erişim Tarihi: 21.05.2020).

Pospisil, Jan. "Opinion - The Limits of Humanist Ethics in the Anthropocene". E-International Relations (blog). <https://www.e-ir.info/2020/03/24/opinion-the-limits-of-humanist-ethics-in-the-anthropocene/>, (Erişim Tarihi:01.06.2020).

Prusa, Anya, Beatriz García Nice ve Olivia Soledad. "Pandemic of Violence: Protecting Women during COVID-19", https://www.newsecuritybeat.org/2020/05/pandemic-violence-protecting-women-covid-19/?fbclid=IwAR1552deq-keGQwvjsr-To0_oqw_UO_cCmPywT%E2%80%A6, (Erişim Tarihi:27.05.2020).

Rainey, Brian. "In Time of Crisis Christians Must Reject Charlatans and Magical Thinking". Religion Dispatches, <https://religiondispatches.org/in-time-of-crisis-christians-must-reject-charlatans-and-magical-thinking/>, (Erişim Tarihi:01.06.2020).

Schwab, Klaus. "The Fourth Industrial Revolution: What It Means and How to Respond". World Economic Forum, <https://www.weforum.org/agenda/2016/01/the-fourth-industrial-revolution-what-it-means-and-how-to-respond/>, (Erişim Tarihi:27.05.2020).

Shiva, Vandana. "Ecological Reflections on the Coronavirus". Medium, <https://medium.com/post-growth-institute/ecological-reflections-on-the-coronavirus-93d50bbfe9db> (Erişim Tarihi:25.04.2020).

Slobodian, Quinn. Küreselciler: İmparatorluğun Sonu ve Neoliberalizmin Doğuşu. İstanbul: VakıfBank Kültür Yayınları, 2020, <https://www.vbky.com.tr/kitap/quinn-slobodian/iktisat/kureselciler-impatorlugun-sonu-ve-neoliberalizmin-dogusu-p978-605-7947-57-4>, (Erişim Tarihi:25.04.2020).

Ulutaş, Ufuk, ed. COVID-19 Sonrası Küresel Sistem: Eski Sorunlar, Yeni Trendler. Ankara: SAM Yayınları, 2020. <http://sam.gov.tr/covid-19-sonrasi-kuresel-sistem-eski-sorunlar-yeni-trendler/>, (Erişim Tarihi:25.04.2020).

World Health Organization. "Mental Health and Psychosocial Considerations during the COVID-19 Outbreak". World Health Organization, 2020. <https://www.who.int/publications-detail/WHO-2019-nCoV-MentalHealth-2020.1>, (Erişim Tarihi:25.04.2020).

Zizek, Slavoj, Pandemic!: COVID-19 Shakes the World. OR Books, 2020. <https://www.amazon.com/Pandemic-COVID-19-Shakes-Slavoj-Zizek/dp/1509546111> (Erişim Tarihi: 01.06.2020).

Zizek, Slavoj: Salgınlar da savaşlar gibi yıllarca sürüp gidebilirler; yeni bir yaşam biçimi bulmalıyız, <https://www.a3haber.com/2020/05/07/slavoj-zizek-salginlar-da-savaslar-gibi-yillarca-surup-gidebilirler-yeni-bir-yasam-bicimi-bulmalyiz/> (Erişim Tarihi: 15.05.2020).